

УДК 340.115:340.114.3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE ECONOMIC FUNCTION OF LAW

Ковальський О.В.,
*здобувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті здійснено спробу аналізу методологічних засад дослідження економічної функції права. Показано перспективність використання економіки права як міждисциплінарного напрямку для досліджень у цій сфері. Продемонстровано, що фундаментальні засади економіки права мають бути доповнені принципами юридичної методології для успішного її використання.

Ключові слова: методологія юриспруденції, функції права, економічна функція права, економіка права.

В статье предпринята попытка анализа методологических основ исследования экономической функции права. Показана перспективность использования экономики права как междисциплинарного направления для исследований в этой сфере. Продемонстрировано, что фундаментальные основы экономики права должны быть дополнены принципами юридической методологии для успешного ее использования.

Ключевые слова: методология юриспруденции, функции права, экономическая функция права, экономика права.

The article is an attempt to analyze the methodological principles of studying the economic functions of law. The prospects of using the economics of law as an interdisciplinary approach for research in this area was shown. It has been demonstrated that the fundamental principles of economics of law must be complemented by the principle of legal methodology for its successful use.

Key words: methodology of jurisprudence, the function of law, the economic function of law, economics of law.

Постановка проблеми. Зв'язок права та економіки – одна з традиційних проблем юриспруденції, незважаючи на її відносно недовгу історію. Протягом останніх півтора століття точки перетину та взаємовпливу економічної та правової сфер життя суспільства перебувають у ракурсі як економічної теорії, представлені різноманітними течіями та напрямками, так і юриспруденції. При цьому помітно, що незважаючи на те, що проблематика взаємодії права та економіки має подвійну природу (оскільки перебуває у двох самостійних сферах знання одночасно), саме економічна теорія сьогодні задає тон в міждисциплінарних юридичних дослідженнях.

Для досліджень економічної функції права це породжує кілька суттєвих наслідків. По-перше, юристи часто схильні ігнорувати досягнення економічної теорії у сфері права, оскільки їх використання передбачає освоєння складного методологічного апарату економіки. По-друге, у більшості випадків економічна функція права продовжує розглядатися в полоні

марксистських концепцій на кшталт «базис-надбудова», що не лише не відповідає парадигмі сучасного праворозуміння, але й спотворює досліджувану правову та економічну реальність. Таким чином, актуальними стають пошуки нових методологічних засад дослідження економічної функції права, які б дозволяли ефективно використовувати економічну теорію при виробленні загальнотеоретичних юридичних конструкцій.

Стан дослідження. Методологічним питанням дослідження економічної функції права присвятили свої праці чимало вчених як у сфері юриспруденції, так і в сфері економічної теорії. Особливої уваги заслуговують дослідження представників чиказької школи економіки права, які заклали основу для розуміння сучасного правового впливу на економіку: Р. Коулз, А. Беккер, Г. Калабрезі, Р. Познер та ін. З юридичної точки зору цю проблему досліджували Р. Дворкін, Г. Гарт, Л. Фуллер, С. Уоннел та ін. На пострадянському просторі питанням побудови но-

вих методологій в дослідженні економічної функції права присвятили свої дослідження А. Алпатов, В. Титич, О. Несімко, О. Чернявський, Т. Орехова та ін. Однак слід констатувати відсутність як єдності підходу до розуміння сутності правового впливу на економіку, так і розпорошеність та деяку еkleктичність використовуваної методології.

Мета. Метою статті є узагальнення найбільш принципів методологічних засад дослідження економічної функції у сучасних умовах.

Викладення основного матеріалу. Сучасна загальнотеоретична юриспруденція усе в більшій мірі використовує неklasичні та постнеklasичні методологічні ідеї при осягненні правової реальності. Так, це виражається у подальшому інтенсивному зростанні ролі цінностей у пізнанні, становленні низки методологічних підходів, в основі яких – методологічні ідеї неімперативного характеру. Ці тенденції пов'язуються, у першу чергу, з тим, що соціальні науки включаються до сфери розвитку неklasичної та постнеklasичної науки як такої.

Однією зі знакових ідей постнеklasичної науки, на думку В. С. Стьопіна, є принцип міждисциплінарності. У міждисциплінарних дослідженнях наука, як правило, стикається з такими складними об'єктами, які в окремих дисциплінах часто досліджуються лише фрагментарно, а тому ефекти їх системності можуть бути взагалі не виявлені при вузькодисциплінарному підході, а виявляються лише при синтезі фундаментальних та прикладних задач в проблемно-орієнтованому пошуку [1, с. 262]. Об'єктами сучасних міждисциплінарних досліджень все частіше стають системи, які характеризуються відкритістю та саморозвитком.

Для юриспруденції проблема міждисциплінарності є особливо актуальною з урахуванням специфіки об'єкту її дослідження – права. При цьому до традиційних міждисциплінарних напрямів можна з упевненістю віднести соціологію права, історію права, політику права, етику права тощо. Мають місце елементи міждисциплінарності також на галузевому рівні правових досліджень. Наприклад, господарське право (у більшості європейських країн – економічне право) – яскравий приклад синтезу економічної теорії та права. Для юриспруденції міждисциплінарність означає, що сучасна теорія права більше не може претендувати на монополію в поясненні процесів функціонування правової системи. Про це свідчить як цілий комплекс дисертаційних досліджень, присвячених економізації та політизації діяльності держава та функціонування права, так і той факт, що економічна функція права сьогодні набуває особливої ваги, докорінно впливаючи як на правову політику, так і на нормотворчість, реалізацію та застосування права.

Зв'язок економіки та права є досить міцним та специфічним, що визначається, насамперед, характеристиками цих двох сфер. Можна погодитися з В. П. Малаховим у тому, що таке фундаментальне економічне поняття як власність, потрапивши до сфери юриспруденції, набуло якісно нових обрисів,

пов'язаних, насамперед, з поступовим витісненням з цього феномену економічної складової з поступовим заміщенням її правом [2, с. 47-50]. Дійсно, юридизація власності як фундаментальної категорії економічної теорії призвела до того, що у сфері юриспруденції ідеться здебільшого про право власності в об'єктивному та суб'єктивному значеннях. Між тим, взаємодія права та економіки цим не обмежується.

Незважаючи на брак системних досліджень не лише ціннісних аспектів, але й взагалі соціальних взаємодій правового та економічного порядків на теренах вітчизняної науки, ця тематика широко висвітлювалася та висвітлюється в європейських та американських правничих та економічних студіях. Більше того, аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що західна парадигма виробила навіть комплексну дослідницьку програму дослідження економічної зумовленості права та правової причинності економіки – *Economics of Law* – економіка права або економічний аналіз права [3, с. 362]. Яскравість цього міждисциплінарного напрямку проявляється у відомому твердженні Р. Колза: «Якщо ви бажаєте зрозуміти, як працює економічна система, почитайте юридичну літературу» [4, с. 90]. Дійсно, тісний зв'язок права та економіки є набагато більш тісним, аніж прийнято вважати в юридичній літературі. З одного боку, юриспруденція недооцінює значення економіки в силу того, що право завжди прагнуть відсторонити, відмежувати від інших сфер життя суспільства, показати його самостійність. З іншого боку, саме в праві у першу чергу знаходить своє відображення домінуюча в суспільстві економічна парадигма, і саме правові тексти дозволяють виявити фундаментальні засади економічного життя соціуму. Тут справедливою є теза А. Алпатова, що для юриспруденції не властива пряма постановка питання щодо співвідношення права та економіки, оскільки правознавцям ближче проблематика нормування суспільних відносин. Таку ситуацію дослідник пов'язує з тим, що для більшості спеціалістів у сфері права відповіді на ключові питання таких взаємовідносин уже були вирішені (наприклад, марксизмом), а тому вони не бачать необхідності у тому, щоб до них повертатися [5, с. 36].

Між тим, аналіз уже перших робіт в галузі економіки права (кінець 60-х – початок 70-х років ХХ століття) дозволяє стверджувати інтерес як економістів, так і правознавців до характеристик спільної ціннісної структури права та економіки. Серед найбільш знакових робіт, в яких знайшла своє висвітлення ця проблематика варто назвати дослідження Г. Беккера «Злочин і покарання: економічний підхід», Ф. Хайєка «Право, законодавство і свобода», Р. Познера «Економіка правосуддя», «Проблеми юриспруденції», «Економічний аналіз права». Значний інтерес у цьому контексті також представляють дослідження Р. Мелоя «Право і ринкова економіка: реінтерпретація цінностей права та економіки», Н. Меркьюро «Економіка і право: альтернативні економічні підходи до правових проблем» тощо.

На думку Р. Бурганова, економічна теорія права – це напрямок неoinституціоналізму, що досліджує вплив правового механізму на господарське життя суспільства, на легальний бізнес, а також економічні механізми створення та застосування правових норм [6, с. 5]. За такого розуміння економіки права відбувається очевидний «перекіс» у напрямку економіки. На нашу думку, методологія дослідження економічної функції права передбачає не просто використання економічної теорії як метаметодології, оскільки у такому випадку ми радше отримуємо не економічну функцію права, а правову функцію економіки. Важливо усвідомлювати, що економічного виміру правових засобів недостатньо для того, щоб отримати якісно нове знання про функціонування права в сфері економіки. У цьому зв'язку більш слушною виглядає думка А. Шмакова, для якого економічний аналіз права – це наукова дисципліна, що вивчає вплив правової системи на економічну поведінку та ефективність відносин людей, які пов'язані з процесом реалізації раціонального вибору [7, с. 81].

Саме тому економіка права часто асоціюється з тим, що прийнято називати Чиказькою школою права та економіки. Згідно з Р. Познером, популярність її результатів була зумовлена двома факторами – кризою традиційної правової доктрини та успіхом економіки неринкової поведінки. Відправна точка економічного аналізу права пов'язана з визнанням тієї обставини, що рішення можуть базуватися або на інтуїції та загальних уявленнях про мораль та право, або на науковій основі. Якщо економіку розглядати як теорію вибору, її слід розуміти, у першу чергу, як дійсну основу для суддів та законодавців [8].

Таким чином, раціоналізація економічного аналізу права цілком проста: імплементація економічних знань до процесу прийняття правових рішень. Чиказька школа включила досягнення економіки в теорію інтересу, ціни та ефективності. Базові основи теорії відповідають людській натурі: вона припускає, що люди раціональні і вони прагнуть до задоволення в неринковій поведінці так само, як і в ринковій. Їх переваги представляються як утилітарна функція. «Економічна людина» є надраціональною, порушуючи правові норми лише в тому випадку, коли це максималізує користь для неї.

Друга підстава економічної підстави права ґрунтується на твердженні про те, що індивіди орієнтуються на ціну в неринкових відносинах так само, як вони роблять це на ринку. Це означає, що правові санкції повинні розглядатися як свого роду ціни.

Третє – процес прийняття правових рішень повинен імітувати ринок. Це означає, що право слід проаналізувати з точки зору економічної ефективності.

Проблема інтерпретації економічної цінності правового порядку для представників західної наукової думки висловлена у концепції Ф. А. Хайєка, відповідно до якої право одночасно виступає фреймом соціального порядку та інструментом держави. Таким чином, правовий порядок відіграє подвійну роль: він

забезпечує очікування поведінки економічних агентів і забезпечує примус для правових зобов'язань.

Вихідний пункт для епістемології Ф. А. Хайєка полягає в тому, що знання та інформації є дисперсними. А тому індивідуальні агенти мають обмежений доступ до інформації в цілому у зв'язку з комплексом безлічі соціальних відносин. Спонтанний правовий порядок ґрунтується на ідеї вільної індивідуальної дії. Разом із тим дії агентів обмежені так званими «абстрактними правилами поведінки» – правовим порядком соціального рівня. Ці правила стосуються правового регулювання і еволюціонують в загальному еволюційному процесі. Ф. А. Хайєк виділяє відмінності між правилами поведінки, ідентифікованими як номос, і цілеорієнтаційними правилами, що виробляються в процесі законотворчості (таксис). Виходячи з цієї концепції, існують два типи правового порядку – космос і таксис. Космос відповідає спонтанному порядку, характерному для великого товариства з плюралістичною системою цінностей і форм соціального та індивідуального життя, у першу чергу – для економічного порядку, у той час як таксис – правовий порядок цілеорієнтаційної держави [9, с. 187-190].

Взаємодія між економічним та правовим порядками і відповідним їм двома типами правил – центральна тема для Ф. А. Хайєка. Саме в цьому контексті вчений формує три принципи взаємодії економічного та правового порядків: стабільність власності, її перехід за згодою та виконання зобов'язань (транзакцій). Їх можна вважати ключовою парадигмою ціннісної взаємодії правового та економічного порядків, в яких виявляється їх спільна аксіологічна платформа та цілісна телеологічна спрямованість.

Таким чином, з точки зору економіки, головна задача права – це специфікація прав власності, тобто чітке та прозоре визначення меж правоможностей суб'єктів та їх ефективний захист. Правова система покликана мінімізувати транзакційні витрати, створюючи тим самим умови для найбільш ефективного розподілу ресурсів в ході добровільних угод. Такий підхід уможливується лише за тієї умови, коли правова система розглядається як своєрідний соціальний капітал. Ця ідея була запропонована Нобелівським лауреатом з економіки Дж. Б'юкененом у праці «Межі свободи»: «системи законів, формалізовані вони на практиці чи ні, представляють собою суспільний капітал, віддача якого підвищується з часом» [10, с. 313]. Дійсно, підхід до правової системи не просто як до суспільного блага, а як до суспільного капіталу є несумнівним надбанням економістів. На відміну від звичайного капіталу, віддача від якого може бути отримана відразу, вигоди від надійної правової системи, що полягають у зростанні стабільності між індивідуальних відносин, стають очевидними не одразу. Саме тому право часто розглядають як найбільш інертну та мало змінювану сферу людського життя.

Головна методологічна проблема, яка постає при використанні економіки права для дослідження правового впливу на економіку – це особливос-

ті застосування принципу міждисциплінарності. Справедливою є думка Г. Мансурова, що важливою обставиною для економічного напрямку в юриспруденції є те, що вона має базувати на презумпції істинності результатів економічної науки, а це вимагає високого рівня наукової майстерності та ретельності у відборі фактів економічного життя [11, с. 126].

Можна констатувати, що економіка права як міждисциплінарний напрямок, що поєднує економічну теорію та юриспруденцію, незважаючи на розвиненість своєї методологічної бази, усе ж таки вимагає ретельного аналізу тих фундаментальних принципів, на яких він базується.

По-перше, економічна функція права має досліджуватися, перш за все, як юридичне, а не економічне явище, що часто забувається представниками аналізованого вчення. Такий підхід є більш виправданим з огляду на те, що система правового впливу на економіку включає в себе усю сукупність правових засобів, таких як суб'єктивні права та юридичні обов'язки, законодавство, юридична відповідальність, правова політика тощо. Економічні ж явища у даному випадку є метою, а не засобом реалізації економічної функції права. Саме тому економічний аналіз не може в повній мірі задовольнити методологічні запити юриспруденції у справі досліджень взаємодії права та економіки як двох ключових сфер буття сучасного соціуму.

По-друге, економізація права та юридизація економіки як результат їх поступової дифузії, що особливо яскраво почав демонструвати себе після кризи класичних ліберальних ідей, представлених, зокрема, у працях Ф. А. Хайека (з боку економіки) та Г. Л. А. Гарта (з боку юриспруденції), є, здебільшого, наслідком розширення сфери правового впливу, а не розширенням сфери економічних відносин. Дійсно, можна стверджувати, що економічні відносини, навіть якщо тлумачити їх максимально широко (як відносини між раціонально діючими індивідами, що пов'язані з ризиками), становлять більш цілісну

систему, аніж відносини правового порядку. Відмінність між ними полягає у тому, що, на відміну від правових відносин, економічні відносини підпорядковуються чітким об'єктивним законам, що, у свою чергу, принциповим чином обмежує сферу їх існування. У той же час, правові відносини становлять набагато більш відкриту систему: за рахунок цього акт юридизації відносин розширює правову сферу. Саме тому економічні відносини, врегульовані правом, залишають економічними за своєю суттю, але стають правовими за своєю формою. Яскравим прикладом тут може виступати право Європейського Союзу, яке існує саме завдяки розширенню правової сфери за рахунок включення в неї колосального обсягу економічних відносин між країнами-членами. Такий вплив права на економіку дозволяє поставити під сумнів традиційний розгляд юридичної сфери як «надбудови» над економікою.

Нарешті, по-третє, саме за рахунок економічної функції права налагоджуються зв'язки між сферами юридичної, соціальної та економічної відповідальності, а, відповідно ризиків, що супроводжують людську життєдіяльність у цих сферах. Завдяки праву уможливорюється створення системи «правил гри» в економічній сфері, у той час як такий самий або подібний вплив економіки на право простежити надзвичайно складно.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що взаємодія юриспруденції та економічної теорії на міждисциплінарному рівні – це перспективний напрямок досліджень, який дозволить по-новому розкрити процес економізації права та юридизації економіки, продемонструвати глибинні засади системи правового впливу на економічну сферу. Між тим потенціал цієї методологічної програми має використовуватися з урахуванням тих обставин, що економічна методологія раціонально мислячих індивідів не завжди дозволяє простежити усі грані та аспекти правового впливу на економіку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Степин В. С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения / В. С. Степин // Постнеклассика: философия, наука, культура. – СПб. : Мирь, 2009. – С. 249–295.
2. Малахов В. П. Мифы современной общеправовой теории : монограф. / В. П. Малахов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2013. – 151 с.
3. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монограф. / Л. Г. Удовика. – Х. : Право, 2011. – 552 с.
4. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Рональд Коуз ; пер. с англ. Б. Пинскера. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 192 с.
5. Алпатов А. А. Комплексный анализ проблемы соотношения права и экономики / А. А. Алпатов // Актуальные проблемы российского права. – 2011. – № 1. – С. 20–44.
6. Бурганов Р. А. Экономика и право: вместе или раздельно? / Р. А. Бурганов // Актуальные проблемы экономики и права. – 2009. – № 2. – С. 5–11.
7. Шмаков А. В. Экономический анализ права : учеб. пособ. / А. В. Шмаков. – М. : Магистр ; ИНФРА-М, 2011. – 320 с.
8. Posner R. A. Economic Analysis of Law / Richard A. Posner. – Boston : Little, Brown, 1972. – 415 p.
9. Хайек Ф. Право, законодательство и свобода / Фридрих фон Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера, А. Кустарев. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 648 с.
10. Бьюкенен Дж. Сочинения. Конституция экономической политики. Расчет согласия. Границы свободы / Дж. Бьюкенен ; пер. с англ. Ю. Н. Парамонова, А. А. Соловьева. – М. : Таурус Альфа, 1997. – 560 с.
11. Мансуров Г. Экономический анализ права: некоторые современные проблемы / Гариф Мансуров // Право и экономика. – 2009. – № 1. – С. 125–126.